

Ana Cergol Paradiž*

Neporočene matere med normami in prakso**

IZVLEČEK

V habsburški monarhiji je civilne pravice nezakonskih mater in otrok od leta 1811 najpomembneje določal avstrijski Občni državljanski zakonik. Po slednjem nezakonski otroci niso imeli enakih pravic kot zakonski. Kljub temu je bil zanje dolžan skrbeti nezakonski oče. Vendar ostaja odprto vprašanje, do katere mere se je to dokaj napredno načelo ODZ uresničevalo tudi v praksi. Kako pogosto so nezakonske matere, v kolikor očetje niso hoteli sodelovati pri preskrbi otrok, iskale pravico na sodišču? In kako pogosto so potem dosegle priznanje očetovstva in izterjavo elementov? Pričujoči prispevek odgovore na navedena vprašanja razišče s pomočjo študije primera stotih ohranjenih skrbstvenih sodnih spisov, ki so nastali v okviru Okrajnega sodišča v Rakeku, Okrajnega sodišča v Ložu in Okrajnega sodišča v Cerknici med letoma 1899 in 1945 ter še nekaj civilnopravnih spisov.

Ključne besede: nezakonske matere, habsburška monarhija, Kraljevina SHS, nezakonski otroci, sodišča

* Dr., docentka, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani; Marie Curie postdoktorska raziskovalka na Univerzi v Københavnu, Ana.CergolParadiz@ff.uni-lj.si; ORCID: 0000-0002-6054-497X

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-4602-Materinstvo in reproduktivna politika v 19. in 20. stoletju, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ABSTRACT

UNMARRIED MOTHERS BETWEEN NORMS AND PRACTICE

In the Habsburg Monarchy, the civil rights of illegitimate mothers and children were primarily regulated by the Austrian Civil Code of 1811. Under this code, illegitimate children did not enjoy the same rights as legitimate ones. Nevertheless, the illegitimate father was obligated to provide for them. The extent to which this progressive principle in Austrian law was practically implemented remains uncertain. This study investigates the frequency with which illegitimate mothers pursued legal recourse when fathers refused financial responsibility for their children. Additionally, it examines how often these mothers successfully obtained paternity recognition. The paper addresses these inquiries by analysing one hundred preserved custody court files from the District Courts in Rakek, Lož, and Cerknica between 1899 and 1945, alongside other relevant civil law documents.

Keywords: illegitimate mothers, Habsburg Monarchy, Kingdom of SCS, illegitimate children, courts

Uvod

Kljub vsesplošnemu prepričanju, da je še v obdobju pred drugo svetovno vojno nezakonske matere in njihove otroke vselej doletela tragična usoda, da so bile njihove izbire skrajno omejene in družbena stigmatizacija veselj prisotna, da jih državne oblasti niso štitele pred propadom ter da tudi od nezakonskih očetov v večini niso dobivale pomoči, študije iz različnih predelov Evrope vendarle kažejo nekoliko bolj zapleteno pripoved.¹

Vpliv družbene stigmatizacije se je razlikoval glede na geografsko okolje. Dobro je npr. znano, da je bila družbena obravnava nezakonskih mater in otrok v določenih predelih Severne Evrope blažja kot pa v Južni Evropi in na Balkanu, v okviru bivše habsburške monarhije pa na Koroškem npr. blažja kot na Kranjskem. Odnos do samskih mater se je tudi spreminjal skozi čas in glede na samo številčnost pojava v določeni regiji² ter glede na svetovnonazorsko usmerjenost avtorjev in avtoric, ki so o tem javno izražali svoja mnenja. Kakor ugotavlja Britta McEwen, se sistemska zaščita mater in otrok, ki so jo npr. po prvi svetovni vojni uvajali na »rdečem Dunaju« v Avstriji, ne bi udejanjila, če ne bi v predhodnih desetletjih različni akterji, med njimi predvsem ženska društva, vse bolj odločno nasprotovali njihovemu javnemu zasramovanju. Tudi slovenska ženska društva so od začetka dvajsetega stoletja vse bolj odločno zagovarjala

¹ Vermeesch, The legal agency, 51–73.

² Mitterauer, *Ledige Mütter*. Žnidaršič-Žagar, *Nezakonske matere*, 57–63.

zaščito materinstva.³ Tako se je stigma sramote od nezakonskih mater in otrok počasi premestila na posameznike in tudi institucije, ki jim niso nudili potrebne pomoči.⁴ Postopoma se je izgrajevala čustvena kultura, ki je omogočala, da so nezakonske matere vsaj do določene mere imele možnost različnih izbir in avtonomnega delovanja.⁵

Možnosti, ki so jih v posameznih okoljih imele nezakonske matere, so bile tudi ali predvsem odvisne od specifičnega zakonodajnega okvira, ki je opredeljeval njihov položaj. V habsburški monarhiji je civilne pravice nezakonskih mater in otrok od leta 1811 najpomembneje določal avstrijski *Občni državljanski zakonik* (odslej *ODZ*). Po 155. členu *ODZ* nezakonski otroci niso imeli enakih pravic kot zakonski. Niso imeli pravice do prevzema očetovega priimka, ne pravice do dedovanja očetovega imetja, pač pa le materinega. Kljub temu je bil zanje dolžan skrbeti nezakonski oče. V drugem desetletju 20. stoletja, zlasti v času prve svetovne vojne, so avstrijske oblasti uvedle nekaj novih regulativ, ki so izboljševale položaj nezakonskih mater. Dodalo se je npr. »določilo, po katerem je lahko tudi samo sodišče sprožilo sodno ugotavljanje očetovstva«. Poleg tega je bil nezakonski oče otroka »zavezan povrniti materi stroške poroda in pa stroške njenega vzdrževanja za prvih šest mesecev po porodu«. ⁶ Avstrijska zakonodaja, ki je na dobršnem delu slovenskega ozemlja veljala tudi v obdobju med obema vojnoma, je tako nezakonskim materam vsaj na papirju omogočala, da od nezakonskih očetov iztržijo alimente, če niso že drugače nameravali skrbeti zanje. To zakonodajno načelo jih je zagotovo postavljalo v boljši položaj kot nezakonske matere v številnih drugih evropskih državah, npr. Franciji ali Srbiji, kjer jim je civilno pravo celo prepovedovalo, da bi poimensko navajale nezakonskega očeta, kaj šele, da bi od njega zahtevale pomoč.⁷ Vendar ostaja odprto vprašanje, do kolikšne mere so se dokaj napredna načela *ODZ* uresničevala tudi v praksi. Kako pogosto so nezakonske matere, v kolikor očetje niso hoteli sodelovati pri preskrbi otrok, iskale pravico na sodišču? In kako pogosto so potem dosegle priznanje očetovstva in izterjavo elementov? Pričujoči prispevek bo odgovore na navedena vprašanja poskušal poiskati s pomočjo študije primera stotih ohranjenih skrbstvenih sodnih spisov, ki so nastali v okviru Okrajnega sodišča v Rakeku, Okrajnega sodišča v Ložu in Okrajnega sodišča v Cerknici med letoma 1899 in 1947 in še nekaj civilnopravnih spisov.⁸ Tovrstna obravnava bo predvidoma preseгла predvidevanja in ocene, ki jih je v obravnavanem času glede položaja nezakonskih mater in otrok podajal javni diskurz in jih je kasneje povzemalo tudi slovensko zgodovinoписje. Z analizo govora obravnavanih v sodnih dokumentih bodo osvetljene namreč strategije in motivacije ter življenjske razmere »malih ljudi«. Orisani bodo predsodki in omejitve, s katerimi so se tedaj na kranjskem podeželju spopadale nezakonske matere in njihovi otroci.

3 Verginella, *Slovenka*. Leskošek, *Zavrtnjena tradicija*. Žnidaršič-Žagar, *Ženski so pa vzrasle*.

4 McEwen, *Shame, Sympathy*, 100–20. McEwen, *Outsider Bodies*, 177–91.

5 Vermeesch, *The legal agency*.

6 Žnidaršič-Žagar, *Nezakonske matere*, 57–63.

7 Prav tam. Leskošek, *Zavrtnjena tradicija*.

8 SI ZAL CER 3, t. e. 8, 12, 29, 31, 32. SI ZAL CER 4, t. e. 47–61, 77, 156, 158, 159. SI ZAL CER 5, serija 1, t. e. 10, 14; serija 2, t. e. 1, 2; serija 8, t. e. 23, 24; serija 9, t. e. 6; serija 15, t. e. 22 (1899–1947).

Predstavljeno bo, v kolikšni meri so bili le-ti deležni sistemske zaščite in kako motivirana so bila v obravnavanem obdobju skrbstvena sodišča, da nezakonske otroke rešijo vsaj pred finančno negotovostjo.

Od rojstva do sodne obravnave

Do kolikšne mere primeri, ki so jih obravnavala sodišča, zrcalijo življenjske poti nezakonskih mater? Je bila v t. i. sirotinske knjige vpisana večina nezakonskih otrok okraja? Vpis je potem po tedanjih predpisih namreč neposredno vodil v postopek za pridobitev varuha oziroma po letu 1914 lahko tudi varuhinje, ki se je med drugim lahko (in se vi večini primerov vsaj v obravnavanem času tudi je) zavzel oziroma zavzela za ukrepanje v odnosu do nezakonskega očeta. Vpise nezakonskih otrok v krstni knjigi za Lož za obdobje od leta 1906 do leta 1920 sem primerjala z vpisi v ohranjenih sirotinskih knjigah in sodnih spisih.⁹ V tem obdobju je bilo v krstno knjigo za Lož (Stari trg pri Ložu)¹⁰ vpisanih 42 nezakonskih otrok, vsaj 33 od teh je bilo v istem kraju potem vpisanih v sirotinsko knjigo,¹¹ običajno so vpis oblasti uredile dober mesec dni po rojstvu. Težko je sklepati o natančnih razlogih, zaradi katerih preostala četrтина (devet otrok), krščenih v istem okolju, ni potem tam dosegla sodne obravnave. Morda ni v nekaterih primerih nezakonskega rojstva sodnim oblastem naznanil samo župnik, kot priča primer matere, ki je rodila že leta 1889. V veri, da bo o nezakonskem rojstvu sodišče obvestil sam župni urad, je potem leta čakala na poziv, leta 1910 je nato sama rojstvo naznanila oblastem.¹² Za vsaj tri otroke od devetih, nenavedenih v sirotinski knjigi, nadalje vemo, da so umrli nekaj dni do nekaj mesecev po rojstvu in so lahko zato izostali iz postopka. Pri vsaj dveh so se starši poročili takoj po rojstvu. Nekatero nezakonsko matere so lahko takoj po rojstvu otroka preselile in vpise uredile drugje, tako kot so nezakonske matere iz drugih krajev šele nekaj časa po rojstvu in krstu lahko vpise uredile v Ložu. V pregledani loški sirotinski knjigi namreč zasledimo občutno število vpisov nezakonskih otrok, ki niso bili krščeni tukaj.¹³ Čeprav je pregledani vzorec majhen, precejšnje ujemanje med vpisi v krstni in sirotinski knjigi pripelje do relativno zanesljivega sklepa, da je od leta 1906 v obravnavanem okolju večina bodisi nezakonskih mater bodisi varuhov ali pristojnih oblasti vsaj poskusila poiskati možnost sistemske zaščite za nezakonske otroke. Povečano zanimanje je med drugim tudi posledica prvega kongresa za zaščito mladine avstrijskih dežel iz leta 1907, ki je po vseh deželah habsburške monarhije spodbudil organizacijo društev za otroško zaščito

9 Zaradi slabše ohranjenosti virov teh vprašanj ni bilo mogoče preveriti na celotnem vzorcu, pač pa le za leta in okraj z ohranjenim celotnim skrbstvenim vpisnikom (t. i. sirotinsko knjigo). To je bila sirotinska knjiga za Lož z vpisi med letoma 1906 do 1921, krstno knjigo (ki pokriva podobno geografsko regijo) pa smo imeli na voljo za obdobje do leta 1920.

10 Krstna knjiga/Taufbuch, 1897–1920.

11 SI ZAL CER 4, t. e. 158, Sirotinska knjiga, 1906–1921.

12 SI ZAL CER 4, t. e. 54, P 15/10 (Ludvik Lavrič), Okrajno sodišče Lož, odd. 1, 17. 5. 1910, 1.

13 SI ZAL CER 4, t. e. 158, Sirotinska knjiga, 1906–1921.

in posebnih skrbstvenih sodišč, ki so sedaj večje napore vložila v tej smeri. V slovenskem prostoru se je v tem oziru tedaj angažiral zlasti Fran Milčinski.¹⁴ Kljub vsem prizadevanjem skrbstvenih organov, pa je problem predstavljala počasnost ukrepanja. Matere se potrebovale pomoč takoj, postopki pa so se lahko zavlekli v mesece ali leta, kakor v Slovenki leta 1901 piše Marica Nadlišek Bartol:

»[V] Avstriji [nima] nezakonska mati nobene moči nasproti očetu svojega otroka, dokler otrok ni na svetu; nima nikake pravice do podpore pred porodom. Ako bi tudi dozadnjega trenutka pred težko uro mogla delati in si služila kruh, po porodu je brez vsake pomoči. Če z otrokom ne umre prve dni od lakote, postavi sodišče varuha, ki ima tožiti očeta za vzdrževanje otroka. Pomisliti treba o tem, da stanuje varuh le tedaj v bivališču matere, ako je ista polnoletna; če še ni stara 24 let, postavijo njenemu otroku varuha tam, kamor je pristojna, t. j. kjer je bil doma nje oče ali pa, če je nezakonska hči, njena mati. Da taka oddaljenost znatno ovira brzo rešitev [...], je umevno. Dokler se ne najde očeta in pravočasno ne iztoži alimentov, preide zopet več mesecev, in ves ta čas je uboga ženska brez vsake pomoči. Takšni so avstrijski zakoni v resnici, tako jih razlagajo najvišja sodišča, in tisti, ki so hoteli uporabiti neke paragrafe našega občega državlanskega zakonika v korist in varstvo mater in otrok v najkriticnejši dobi (§§ 22, 166. 269, 274l), so o tem propadli.«¹⁵

Tudi zato se je začetna stiska nezakonskih mater prevečkrat končala, kako pojasnjuje citirana avtorica, z dejanjem detomora.¹⁶ A tudi, če so otroci preživeli najzgodnejšo dobo, je vprašanje, do kolikšne mere so bili poskusi oblasti, da bi jih zaščitila, dolgoročno uspešni – pogledjmo v nadaljevanju.

Ko mati ne želi (nadalje) ukrepati

V vsaj tridesetih od vseh obravnavanih primerov (torej v 30 %) se je postopek pred sodiščem zaključil tako, da nezakonske matere same niso sprožile sodnega postopka proti nezakonskim očetom. V večini so na ta način nezakonske matere ravnale zato, ker so si obetale poroko, s čimer bi bili njihovi otroci (praviloma) tudi pozakonjeni, ali so živele v dolgotrajni izvenzakonski skupnosti z nezakonskim očetom. In res, obravnavani primeri beležijo vsaj 24 tovrstnih porok in kasnejših pozakonitev ali kohabitacij.¹⁷ Praviloma je odlaganje poroke na čas po rojstvu otroka izhajalo iz takratnih gospodarskih prisil in konsideracij. Nekateri nezakonski očetje so čakali, da bi podedovali kakšno premoženje ali pa se je rojstvo otroka pripetilo v njihovi odsotnosti, ki je bila posledica dela v tujini, vojaške službe, prestajanja zaporne kazni ali – v obdobju druge

14 Cergol Paradiž, *V oteti deci*, 266–77.

15 Nadlišek-Bartol, *O detomrih*, 218–20.

16 Glede tematike detomora gl. Šelih, *Ženske, kazensko pravo. Čeč, Nasilne detomorilke. Cvirn, Najdenišnice*.

17 Metod Dolenc je leta 1913 za Slovenski pravnik navajal, da je posebno veliko tovrstnih »konkubinatov« v industrijskih krajih. Pri tovrstnih trajnih zvezah je prišlo redko do težav in pravnih na sodišču. – Dolenc, *O pravnih*, 15.

svetovne vojne – sodelovanja v odporniškem gibanju. Nekatere od teh odsotnosti so se nato časovno občutno zavlekle. Tako se je tudi zgodilo v primeru, ki ga je leta 1924 vodilo Okrajno sodišče v Ložu. Marija G. 25-letna posestniška hči, je rodila hčerko Angelo. Od nezakonskega očeta Josipa P., 28-letnega posestnikovega sina, si je obetala poroko, takoj ko bi prišel iz Francije, kjer je služil kruh. Na njegove dobre namere v povezavi s poroko je kazalo tudi dejstvo, da ji je od tam za otroka večkrat poslal »kak frank«. Njegova odsotnost se je zaradi dobrega zaslužka sicer zavlekla, vendar se je naposled dve leti kasneje primer zaključil s poroko in Angelino pozakomitvijo.¹⁸ Janez U. pa je sedel v zaporu, ko je Helena Turk v letu 1904 povila sina. Janez je očetovstvo iz zapora priznal, obljubil poroko in izjavil, da se »izroči že sedaj omara za obleko, katero ima pri sestri Mariji U. [...], svojemu nezakonskemu sinu«. ¹⁹ V primeru Sonje K., rojene decembra 1942, so bili razlogi za odsotnost očeta, 29-letnega kovaškega mojstra Franca M., še bolj zagonetni. Po rojstvu otroka se ni o njem nič več vedelo. Nezakonska mati, 28-letna gostilničarjeva hčerka, je oblastem z zaskrbljenostjo priznala, da se je M. »sprva izjavljaval zadovoljnega v poroko [...] potem pa se je odmikal [...], ker so sedaj preslabi časi«. ²⁰ Toda M. je izginil zato, ker so ga oblasti zaprle in kasneje tudi poslale v internacijo v Visco pri Vidmu (iz virov ni razbrati, zakaj). V internaciji je M. potem izpovedal, da priznava očetovstvo in tudi da želi Ivano poročiti. ²¹ Ko se je potem neznano kdaj vrnil iz internacije, je to obljubo tudi izpolnil, Sonja je bila pozakonjena, paru pa so se rodili še drugi otroci. ²²

V drugih primerih je bil razplet podobnih zgodb o odsotnih očetih bolj tragičen, sploh v času druge svetovne vojne. Sodišče v Rakeku je npr. obravnavalo primer Jožeta M., rojenega, ko je njegov nezakonski oče, Jože M., sodeloval v odporniškem gibanju. Oče se v takih razmerah ni želel poročiti, vendar je v pisnih obljubljal zakon, takoj ko se bodo razmere umirile. Vendar nesrečni nezakonski oče tega ni dočakal, saj je prej padel v boju. Materi pa so njegova pisma po vojni vsaj služila kot dokaz očetovstva. Tako je otrok lahko po umrlem nezakonskem očetu dobil invalidsko podporo in hkrati je po njem tudi podedoval premoženje. ²³ Pred letom 1945 dedovanje po nezakonskem očetu, kot že omenjeno, ni bilo urejeno z zakonom. V skladu z novimi »pridobitvami narodno osvobodilne borbe« se je to spremenilo in so lahko dedovali po očetu tudi nezakonski otroci. ²⁴ V takojšnjih povojnih letih imamo številne skrbstvene spise, ki urejujejo to vprašanje, torej posmrtno prepoznanje očetovstva, ki je vodilo potem v možnost dedovanja. V vseh pregledanih tovrstnih primerih se je postopek

18 SI ZAL CER 4, t. e. 61, P 7/24 (A. G.).

19 SI ZAL CER 4, t. e. 50, P 45/4 (J. T.), C. Kr. okr. Sodišče v Ložu, 2.

20 SI ZAL CER 3, t. e. 30, P 1/43 (S. K.), Giud. Distr. – Okrajno sodišče, Cerknica, 17. 2. 1943.

21 SI ZAL CER 3, t. e. 30, P 1/43 (S. K.).

22 *Družinsko drevo – Družinsko drevo M.* – MyHeritage

23 SI ZAL CER 5, t. e. 23, T 99/46 (J. M.).

24 SI ZAL CER 5, serija 1, t. e. 10, 14. serija 2, t. e. 1, Narodna vlada za Slovenijo, Predmet: matični vpisi nezakonskih otrok, 5. 9. 1945.

končal v korist nezakonskih otrok,²⁵ vendar bi za zanesljivejše zaključke potrebovali večji vzorec.

V nekateri primerih matere in varuhi niso opustili sodnega pregona zato, ker so si obetali poroko, pač pa jih je od nadaljnjih ukrepov odvrglo poznavanje splošnega gmotnega stanja, pa tudi značajskih lastnosti nezakonskega očeta. Tako so verjeli, da ne bi s tožbo popolnoma nič dosegli. Marija K. je npr. glede nezakonskih očetov svojih dveh otrok izpovedala, da je »oče sedaj 11-letnemu Metodu ... Janez M., posestniški brat iz Baške police, kateri nima nikakega premoženja, ter je sedaj v Ameriki. Nezakonski oče 4-letnemu Josipu je pa Janez P., hlapec pri Zakrajšku na Vrhniki, kateri tudi nima nikakega premoženja, in se ju ne bi izplačalo tožiti.«²⁶ Varuh omenjenih otrok je menil podobno ter še dodal, da P. še za svoje zakonske otroke ne skrbi in jih zato vzdržujejo Zakrajškovi, zato je prosil sodne oblasti podpore, s katero bi se starejšega Metoda dalo na delo h kakšnemu poštenemu gospodarju, »ker zastoj ne bode nihče otroka hotel imeti, ker hodi še v šolo.«²⁷ V vzorcu beležimo tudi primere, ko so nezakonske matere iz drugih razlogov zavračale pomoč nezakonskih očetov oziroma poroko z njimi. Amalija U., 31-letna izučena babica, je leta 1945 sodnim oblastem samo povedala: »[I]mena nezakonskega očeta za enkrat ne navedem, ker bom sama skrbela za otroka.«²⁸ Podoben materin odziv beležimo že leta 1909, če verjamemo besedam nezakonskega očeta Filipa K.:

»Priznavam se očetom otroka ... dokler je bila K. (nezakonska mati) še tu, v Opatiji, živela sva skupaj i skrbel sem za mater i otroka [...] in [...] smo se vže dogovorili, da se v jeseni poročiva. Nekaj časa sem bil bolan, brez službe in zatorej ji nisem mogel ničesar poslati. Koj ko sem ozdravel in pričel znova služiti, pisal sem jej, da-li potrebuje kaj denarja, na kar mi je odgovorila, da njej ne treba mojega denarja, naj ga raje porabim za moje prilèznice. Od tedaj, t.j. kake 3 mesece mi ni v obče nič pisala, tako da ne vem, kaj bo z najino ženitvijo, do katere sem še vedno pripravljen. Otrokova mati živi, kakor rečeno, pri svojem očetu, ki je knjigovodja, pri nekej tvrdki in s svojo mesečno plačo od 140 K krasno izhaja. Jaz dobivam mesečno plačo od 90 K.«²⁹

V navedenem primeru je torej nezakonska mati zaradi dobrega finančnega položaja lahko zavrnila poroko z moškim, s katerim ni želela več vzdrževati ljubezenskega razmerja. Tudi morebitna družbena stigmatizacija je ni odvrnila od tega, da bi se odločila za življenjsko pot, ki je bila za ženske, sploh iz meščanskih slojev, nekonvencionalna. Čez dobri dve leti je Marija s svojo hčerko še vedno živela v Sarajevu, med tem se je poročila s ključavničarjem Jožefom T.. Po poizvedovanju loškega skrbstvenega sodišča naj bi mati in krušni oče za deklico dobro skrbela.³⁰ Krušni očetje niso veseli izkazovali

25 Npr. SI ZAL CER 5, serija 1, t. e. 6, G 111/47 (V. M.); serija 1, t. e. 6, G 119/47 (J. M.); serija 8, t. e. 23, T 99/6 (J. M.).

26 SI ZAL CER 4, t. e. 51, P 11/5 (M. K.), C. K. Okrajno sodišče Lož, 2. 5. 1905.

27 SI ZAL CER 4, t. e. 51, P 11/5 (M. K.), Obljubovanje v varstveni stvari, 20. 6. 1905, 1, 2.

28 SI ZAL CER 5, serija 15, t. e. 22, Vs 13/45 (U. J.), Uradni zaznamek, 3.

29 SI ZAL CER 4, t. e. 53, P 4/8 (O. K.), Zapisnik o ročištu, 18. 11. 1908.

30 SI ZAL CER 4, t. e. 53, P 4/8 (O. K.).

take naklonjenosti do svojih pastork in pastorjev. Primer, ki ga je obravnavalo loško okrajno sodišče leta 1913, ne priča samo o izmikanju nezakonskega očeta, ampak tudi o zlorabah s strani krušnega očeta, zaradi česar je otroka naposled k sebi vzela materina sestra.³¹ Kakor je poročal Milčinski v Pedagoškem letopisu že leta 1908, je tovrstno nasilje s strani krušnih očetov v naših krajih predstavljalo resen in obsežen problem.³²

Priznanje očetovstva

Če so se matere ali varuhi oziroma varuhinje odločile, da bodo ukrepale, je v varstvenem postopku sledilo poizvedovanje o kraju bivanja nezakonskega očeta in o njegovem premoženjskem stanju. Nezakonski oče je bil potem povprašan, če prizna očetovstvo. V primerih, ko so vprašani očetovstvo priznali (in niso nameravali nezakonske matere poročiti), sta običajno sledili poravnava in določitev mesečne višine alimentov glede na dotičnikovo premoženjsko stanje. Med pregledanimi skrbstvenimi primeri se jih je 25 (25 %) zaključilo s tovrstnim razpletom, k njim se podrobneje vrnemo v nadaljevanju razprave. V 38 primerih pa do tovrstnega pripoznanja ni prišlo bodisi zato, ker se morebitnega nezakonskega očeta ni dalo nikakor izslediti (dvanajst primerov), bodisi zato, ker slednji očetovstva ni priznal (26). Med »neizsledljivimi« morebitnimi očeti ponovno srečamo predvsem vojake in orožnike ter sezonske delavce, ki so v kraju nezakonske matere prebivali zgolj začasno. Posebno so se seveda tovrstni primeri namnožili v času obeh vojn, pa tudi v obdobju med obema vojnoma jih zasledimo nekaj. Za nezakonske matere in otroke je posebno slab razplet sledil v slučajih, ko so se nato morebitni nezakonski očetje preselili na jug Kraljevine Jugoslavije, npr. v Srbijo. Srbski državljanski zakonik (*Srpski građanski zakonik*) namreč v nasprotju z ODZ ni predvideval iskanja očetovstva,³³ tako se zdi, da so oblasti na osnovi te zakonodaje, čeprav je šlo za spočetje v slovenskih krajih, hitro opustile poskuse izterjanja alimentacije. Tako nakazuje primer, ki ga je npr. obravnavalo loško okrajno sodišče. V kraju Kozarišče se je leta 1923 rodila Viljema B.. Njena mati Marija, 32-letna delavka, je takoj povedala, da je nezakonski oče otroka Franc P., 26 let star orožnik, za katerega se je kasneje ugotovilo, da se nahaja v Beogradu, kjer so ga oblasti vprašale, če prizna očetovstvo. P. je izjavil, da očetovstva ne prizna, ker da je nezakonska mati v tistem času, kakor se je »prepričal, prejemale v svoje stanovanje še zraven (njega) [...] ljubavnika žandarma Alojzija G.«³⁴ Marija je odnose z drugimi moškimi zanikala. Oblasti so kljub temu primer začasno zaključile s pripombo: »[D]anes se je zglasila nezakonska mati Marija B. in se jej je povedalo, da se ne more nezakonskega očeta prisiliti, da plačuje za otroka, ker ni priznal očetovstva, zato ker v Srbiji se ne more tega storiti.«³⁵

31 SI ZAL CER 4, t. e. 56, P 1/13.

32 Milčinski, Prvi avstrijski shod, 60–71.

33 Žnidaršič-Žagar, Nezakonske matere, 57–63.

34 SI ZAL CER 4, t. e. 61, P 9/23 (V. B.), Salušanje, 13. 7. 1923.

35 SI ZAL CER 4, t. e. 61, P 9/23 (V. B.), Uradni zaznamek, 6. 10. 1923.

Varuh je potem v naslednjih letih poročal, da je otrok živel pri mami, ki je hodila na dnino v graščino Snežnik, živela sta v hudem pomanjkanju. Leta 1932, torej slabo desetletje kasneje, so oblasti ponovno poizvedovale po nezakonskem očetu, toda viri kažejo, da je bilo poizvedovanje ponovno neuspešno.³⁶

Če so oblasti očeta izsledile in očetovstva ni priznal, je potem običajno, kot je bilo že poudarjeno, sledila sodna obravnava. Med 26 tovrstnimi primeri v vzorcu se jih je 22 razpletlo (vsaj uradno) v korist nezakonskega otroka z določitvijo alimentacije ali (če sta obe strani tako sporazumno sklenili) enkratne poravnave, v preostalih štirih primerih izid tožbe ni znan. Morebitni nezakonski očetje so se na obravnavi običajno izgovarjali, da so imele matere v času razmerja odnose še z drugimi moškimi. Kot kažejo pregledani viri, tovrstne očetove trditve niso posebno vplivale na razplet obravnave. Tako nakazuje tudi sodni spis, ki je med letoma 1929 in 1942 nastal na Okrajnem sodišču v Rakeku. Popisuje zgodbo Justine Z. in njenih treh otrok. Justina je prvič rodila leta 1929, ko je bila stara 20 let. Kot nezakonskega očeta je v tem primeru navedla Nikola M., graničarja iz Srbije. M. je spolno občevanje z Justino priznal, vendar naj bi slednjega opravila v zameno za protiplačilo, v kritičnem času pa naj bi z njo spolno občevali, ponovno za denar, še drugi vojaki. M. se je nato kmalu izselil v Srbijo, kjer je bil sodni pregon, kot že rečeno, nemogoč. Pri drugem otroku, rojenem leta 1931, je Justina kot očeta navedla Franca G., 21-letnega posestnikovega sina, in tedaj mornarja II. klase pri I. četi pomorskega arzenala. Tudi slednji je trdil, da ji je za spolne usluge plačal in da so k njej prihajali tudi drugi moški (kar je bilo zelo verjetno glede na pretekle navedbe). S tožbo so oblasti počakale, da se je Gornik vrnil iz vojske. Leta 1934 je sledila sodna obravnava, po kateri so Gorniku določili 120 din mesečne alimentacije. Izgovarjanje na razmerja z drugimi moškimi torej ni imelo velikega vpliva na razplet sodbe, če je obtoženi hkrati priznal, da je z nezakonsko materjo vendarle spolno občeval. Leta 1942 je Justina rodila tretjega otroka. Tokrat je kot očeta navedla vojaka Reimunda L. iz Sardinije, ki je očetovstvo zanimal, razplet nadaljnjih dogodkov pa zaradi pomanjkanja virov ni poznan.³⁷

Nekaterih toženci se po drugi strani obravnav sploh niso udeleževali. Imamo celo primer, ko je na tovrstno razpravo namesto nezakonskega očeta brez pooblastila prišla njegova žena, vendar oblasti niso upoštevale ne njenega pričevanja ne zastopstva.³⁸ Najbolj pogumni toženci pa so se na obravnavah poskusili izmuzniti s trditvijo, da z materjo tožnika sploh niso imeli spolnih odnosov.³⁹ Sodišče v Ložu je npr. leta 1905 presoјalo o tem, ali je oče Mateja Ž., ki ga je marca istega leta poročila dekla Marija, še nepolnoletni Janez U.. U. je trdil, da naj bi si Marija vse skupaj izmislila. Res je imel z njo ljubezensko razmerje in ji je tudi obljubljal poroko, ampak spolnih odnosov bojda nista imela, vrh tega pa naj bi bil v kritičnem času v Ameriki. Poleg tega naj bi mu Marija priznala, da je oče njenega otroka posestnik,

36 SI ZAL CER 4, t. e. 61, P 9/23 (V. B.).

37 SI ZAL CER 3, t. e. 29, P 11/29 (J., I. in J. Z.).

38 SI ZAL CER 4, t. e. 77, P 35/40 (M. H.).

39 Dolenc ocenjuje, da je običajno spolno občevanje z materjo zanimala polovica obtožencev (Dolenc, O pravih, 227), v izbranem vzorcu je bilo tovrstnih primerov občutno manj.

pri katerem je delala. Marija pa je zatrjevala, da je z U. vendarle enkrat spolno občevala, in sicer prav na noč pred njegovim odhodom v Ameriko. On pa naj bi se ji po prihodu domov izgovarjal, da po enem samem intimnem stiku ne bi prišlo do nosečnosti. Marijino različico zgodbe je nato potrdila tudi gostilničarka Terezija P., ki je toženca in njegovega brata v svoji krčmi slišala govoriti, da oče otroka ni nihče drug kot prav Janez. Sodišče je naposled pritrdilo nezakonski materi in U. (oziroma njegovim skrbnikom) poleg drugih dotlej nastalih stroškov dosodilo šest kron mesečne preživitve.⁴⁰

Še bolj zagonetna in protislovna je podobna sodna obravnava, ki jo je leta 1943 vodilo sodišče v Cerknici. Konec leta 1940 se je rodila deklica Jožefa. Njena nezakonska mati Alojzija, mladoletna hči posestnika, je kot očeta navedla Jožeta L., ki pa je bil že 4. novembra istega leta ustreljen na italijanski meji, za seboj pa je pustil lepo premoženje. Janez M., oče nezakonske matere in varuh Jožefe, je nato tožil starša pokojnika z namenom, da izterja alimentacijo. Nezakonska mati se je vmes poročila z drugim moškim in dogovorili so se, da bo za nezakonskega otroka tako ali tako skrbel sam varuh (torej dedek) skupaj z ženo. Sledilo je zbiranje pričevanj različnih vpletenih, ki je bilo polno nasprotij. Tožena sta trdila, da njun sin ni imel razmerja z Alojzijo M.. Pred smrtjo naj bi bil celo dve leti zaročen z drugo mladenko, s katero pa se je vselej obnašal dostojno in od nje ni zahteval spolnega občevanja, tudi na splošno naj bi se kazal kot »krščansko vzgojen mladenič«.⁴¹ V nasprotju pa naj bi, kakor sta trdila L. in njune hčerke, Alojzija veljala od vselej za »fantovsko dekle«.⁴² S fanti naj bi se videvala že pri svojih rosnih trinajstih letih, v zadnjem obdobju pa naj bi k njej ponoči prihajali vojaki. Razmerje naj bi imela tudi z moškim, ki je pač kmalu zatem postal tudi njen mož. Lakšana nista pozabila pripomniti, da naj bi na Alojzijin pomanjkljiv moralni čut dodatno kazalo tudi dejstvo, da se je nosečnosti poskušala rešiti pri mazaču P.,⁴³ ki je v času razprave že sedel v zaporu zaradi splava. Vrh vsega je ljubezenska pisma »pisarila celo nekemu muslimanu«.⁴⁴ Janez M. je nasprotno trdil, da je njegova hčerka pošteno dekle. S pokojnim L. naj bi se videvala na skrito zato, ker ga ji je zaradi slabega slovesa sam oče branil. L. naj bi se namreč ukvarjal s sumljivimi posli, predvsem tihotapstvom. Vojaki pa naj bi po izpovedi Janeza in njegove žene v njihovo hišo tako kot v mnoge druge v tistem okolišju prihajali zato, da bi se ogreli in spili kak čaj, nujna hčerka pa naj bi se ob teh priložnostih vselej obnašala dostojno in sramežljivo. Bodoči mož ji je res dvoril, vendar naj bi se to dogajalo v času, ko je bila že noseča. Sodni spor potem ni doživel (znanega) epiloga. V času vojnih razmer so težko pritegnili na obravnavo vse priče. Varuh Janez M. je nato predlagal poravnavo v svojo škodo »radi izrednih razmer, radi ohranitve miru in prijateljstva med sosedi«, ⁴⁵ vsaka stran naj bi samo poravnala sodne stroške,

40 SI ZAL CER 4, t. e. 51, P 33/5 (M. Ž.).

41 SI ZAL CER 4, t. e. 77, P 61/43 (J. M.), Dokazni predlog, S. S. 1942, 2.

42 Prav tam.

43 Družina Permozer je bila v obravnavanem obdobju v Cerknici res znana po tem, da se je ukvarjala s tedaj nelegalnimi splavi, za več gl. Drnovšek, Če bi vsi vstali, 81–100.

44 SI ZAL CER 4, t. e. 77, P 61/43 (J. M.), Dokazni predlog, S. S. 1942, 3.

45 SI ZAL CER 4, t. e. 77, P 61/43 (J. M.), Okrajno sodišče v Starem trgu, 13. 3. 1943.

s čimer so se L. strinjali. Toda skrbstveno sodišče je poravnavo zavrnilo, ker bi ta »škodovala koristim nedoletne tožnice«. ⁴⁶ Kako so v nadalje sklenili, ni znano. ⁴⁷

Če je v navedeni zgodbi zaplet povzročila prezgodnja smrt nezakonskega očeta, ga je v drugem premeru povzročila prezgodnja smrt nezakonske matere. Leta 1931 je 25-letna Marija rodila deklico Ireno. Kot očeta je takoj po rojstvu navedla skladiščnika Jožefa V., ki ga oblasti niso mogle izslediti. Tri leta zatem je Marija umrla, varuštvo nad triletno Ireno pa je prevzela pokojničina mati Terezija, ki je takoj oblastem povedala, da oseba, ki ga je njena umrla hčerka navedla kot nezakonskega očeta, sploh ne obstaja. V resnici naj bi bil njen ljubimec Ivan P., sin trgovca, pri katerem je Marija pred časom delala kot trgovska pomočnica. Ivan naj bi prosil umrlo Marijo, naj ga ne izda, v zameno ji je občasno pod izmišljenim imenom pošiljal denar za otroka. Ker se potem po Marijini smrti ni več oglasil, se je Terezija odločila za tožbo. Ivan je sprva vse zanikal, vendar je potem tekom razprave svojo vpletenost priznal. Sprva je plačeval 250 din preživnine, nato pa predlagal enkratno odpravnino v vrednosti 27.474 din. ⁴⁸

Tudi po drugi svetovni vojni oblasti nezakonskim očetom niso popuščale in so v vseh pregledanih primerih dosodile v korist nezakonskega otroka. Sta se pa sam diskurz in sama sodna preiskava občutno spremenila. ⁴⁹ Opisovanje spolnih razmerij je nekoliko izgubilo na moralnih konotacijah, izrazje je postalo bolj tehnično, postopek se je medikaliziral. Takšen je tudi primer, ki ga je leta 1946 obravnavalo sodišče v Rakeku, ki poleg postopka v primeru dokazovanja očetovstva posredno opiše dejanje posilstva v nezavesti, ki je v skladu z duhom časa ostajalo nekaznovano. Silva D., uradnica v Ljubljani, je tožila Franca K. a zaradi plačevanja preživnine za svojo nezakonsko hčerko. Fran K. je spolno združitev priznal, vendar se je izgovarjal, da »do izliva semena v nožnico ni prišlo, ker da je bil preje moten«. ⁵⁰ Silva pa je izpovedala,

»da se je s tožencem spoznala [...] nekako v juliju 1945. Dne 28. avgusta je potem prišla na Bled, kjer se je zdravila v okrevališču KNOJ-a v hotelu Evropa. [...] [V] nedeljo ji je postalo slabo in [...] je odšla v svojo sobo. Tedaj, da je pristopil k njej toženec in jo vprašal, če je pripravljena na spolno občevanje. [...] Na to ona ni pristala in odšla v svojo sobo, ker ji je postalo še slabše, si je slekla gornjo obleko ter se vlegla na posteljo, kjer je omedlela. [...] [Nato] jo je predramil iz omedlevice sunek na prsa, [...] ugledala je nad seboj obtoženca, a se ga ni mogla otresti, ker je bila še slaba ter [...] je tako prišlo med njima do dovršenega spolnega odnosa.« ⁵¹

Sodišče je svojo razsodbo v korist nezakonske matere oprlo tudi na izvide preiskave krvi, ki ga je opravil Inštitut za sodno medicino na Medicinski fakulteti v

46 SI ZAL CER 4, t. e. 77, P 61/43 (J. M.), Sklep, 22. 6. 1943.

47 SI ZAL CER 4, t. e. 77, P 61/43 (J. M.).

48 SI ZAL CER 3, t. e. 29, P 6/32 (P. I.).

49 Tovrstne primere v povojnem obdobju raziskuje Tanja Buda. - Buda, Socialnodelovna obravnava žensk, ki so same skrbele za otroke, v socializmu.

50 SI ZAL CER 5, serija 8, t. e. 23, T 102/46 (D. A.), Sodba, 1.

51 SI ZAL CER 5, serija 8, t. e. 23, T 102/46 (D. A.), Sodba, 1, 2.

Ljubljani, »kjer se je ugotovilo, da ima nezakonska mati krvno skupino D, njena hči tožnica skupino A ter toženec kot domnevni oče skupino A in je mnenje inštituta, da na podlagi gorenjih krvnih skupin ni mogoče izključiti toženca kot očeta nedoletne tožnice«. ⁵² K. je tako dosodilo 200 din preživnine, nizko vsoto je utemeljilo na osnovi plač nezakonske matere in očeta. Mati je imela namreč višjo, poleg tega je za hčerko dobivala še »rodbinsko doklado v vrednosti 175 din«. ⁵³

Alimentacije, rubeži in enkratne poravnave

Obravnavana skrbstvena sodišča so med letoma 1899 in 1946 skupno pozvala k plačevanju alimentov 47 očetov. V 25 primerih so očetje, kot že poudarjeno, takoj pristali na sodno poravnavo, v 22 primerih pa je sodišče enak razplet doseglo s tožbo.

V času pred prvo svetovno vojno, med letoma 1899 in 1914, se je višina preživnine gibala med 6 in 14 K. ⁵⁴ Določili so jo na podlagi premoženja in plače nezakonskega očeta. Delavci (brez drugega premoženja) so tako okoli 7% ⁵⁵ svoje mesečne plače porabili za vzdrževanje nezakonskih otrok. Tovrstni zneski seveda niso mogli kriti potreb odrasčajočega otroka in številne nezakonske matere so, kljub preživnini, če niso imele drugih resursov, živele v hudem pomanjkanju. Metod Dolenc je v znanstvenem članku, objavljenem leta 1913 v Slovenskem pravniku, pripomnil, da so sodišča raje določala nižje preživnine ⁵⁶ zato, da se ne bi očetje izmikali plačevanju, kar se je, kot bomo videli v nadaljevanju, pogosto dogajalo.

V času prve svetovne vojne se je višina preživnine gibala med 10 in 15 K. V takojšnjem povojnem obdobju se je zaradi inflacije povzpela na vsote med 60 in vse do 300 K. Po uvedbi dinarjev se je gibala med 100 in 250 din. Delavcem brez premoženja so odtegovali okvirno devetino plače za alimentacijo. V času druge svetovne vojne, ko je območje obravnavanih sodišč prišlo pod Italijo, se je višina preživnine gibala okoli 200 lir. Po drugi svetovni vojni, med letoma 1945 in 1947, pa se je gibala med 150 in 500 din.

Z odredbo o plačevanju preživnine se sicer tegobe nezakonskih mater v večini še niso končale. Samo manjši delež očetov (devet) je redno plačeval svoj odrejeni delež. V vsaj sedmih primerih nezakonske matere niso prejemale preživnine, ker so očetje izginili neznano kam oziroma so se uspešno izgovarjali, da nimajo nikakršnega imetja. ⁵⁷

52 SI ZAL CER 5, serija 8, t. e. 23, T 102/46 (D. A.), Sodba, 2.

53 Prav tam.

54 Milčinski navaja v letu 1908 nekoliko višje zneske, od 12 do 18 K. – Milčinski, Prvi avstrijski shod.

55 Dolenc navaja za graško prakso, ki je predvidevala 10–12 % čistih mesečnih dohodkov delavcev po odbitku za bolniško blagajno in med eno četrtino in eno tretjino denarnih dohodkov poslov. – Dolenc, O Pravdah, 231.

56 Dolenc navaja prakso ravnateljstva graške najdenišnice, ki od očetov terja 5–7 K preživnine, od obrtnikov pa 10–12 K preživnine.

57 O tovrstnih primerih je že leta 1908 v Pedagoškem letopisu pisal tudi Fran Milčinski: »Po zakonu bi moral plačevati oče, ali navadno je nezakonski oče istega stanu, kakor mati; oba revna. Ako imata oba zaslužek in se zavedata svojih dolžnosti napram otroku, se pač z lepim pogodita tako, da si delita v stroške otrokove oskrbe. Ako se pa oče brani

Tako je bilo tudi v primeru, ki ga je leta 1936 vodilo sodišče v Cerknici. Tistega leta se je Mariji K., 24-letni posestniški hčeri in Ludviku Š., rodila hčerka Gabrijela. Ludvik je očetovstvo priznal, vendar je hkrati trdil, da preživnine ne more plačevati, saj nima premoženja. Ko naj bi dedoval po očetu, pa naj bi Marijo poročil. Leta 1938 mu je sodišče dosodilo 100 din preživnine, ki pa je ni plačeval, med drugim tudi zato, ker je vmes za nekaj časa zaradi druge zadeve prestajal zaporno kazen. Kljub temu je še vedno trdil, da je pripravljen »tako poročiti nezakonsko mater, če oče da svoji hčeri, nez. materi, primerno doto«. ⁵⁸ Kmalu se je Mariji in Ludviku rodil še drugi nezakonski otrok, ki pa ga je mati kmalu dala v rejo. ⁵⁹

Petnajst očetov je preživnino plačevalo neredno in so bili potrebni nenehni rubeži. ⁶⁰ A nekatere matere pri tem niso popuščale. Takšen je tudi primer, ki ga je vodilo loško sodišče od leta 1923 do leta 1940. Leta 1923 je 37-letna Alojzija Š. rodila dečka Ivana. V času poroda je bila poročena, vendar je mož že leta prebival v Ameriki, zato so Ivana oblasti obravnavale kot nezakonskega. Ker Alojzija ni dobila nikogar, ki bi ji pomagal, je varuštvo prevzela sama. Kot očeta je navedla Ivana F., 34-letnega pripravnika finančne kontrole, ki je tedaj že prebival v Prekmurju. F. se je v svoji izjavi za sodišče kot mnogi drugi izgovarjal, da je imela Alojzija razmerja še z drugimi moškimi, naposled pa je resignirano pripomnil: »[K]er pa si je izbrala ravno mene in me navedla kot nezakonskega očeta, mi ne preostane drugega, da vzamem to sicer po mojem prepričanju nezasluzeno breme nase.« ⁶¹ Sledila je poravnava, po kateri je obljubil, da bo materi plačeval 100 K preživnine, na višjo preživnino ni pristal, saj je »nezakonska mati [...] posestnica in kot takšna pač k vzdrževanju otroka tudi sama lahko nekaj prispeva«. ⁶² F. potem alimentacije ni redno plačeval, zato jo je mati večkrat izterjala s pomočjo rubeža/izvršbe, ki je bila izvedljiva, saj je prvi pač dobival plačo od države. Leta 1925 je nato Alojzija predlagala 50 din mesečne alimentacije, saj so F. zvišali plačo. Tedaj je mesečno prejemal 800 din. F. je na višjo alimentacijo pristal. Nato so sledile nove izvršbe do leta 1929, ko je Alojzija zahtevala 100 din preživnine, vendar ji je F. tokrat ugovarjal. Med tem se je poročil in postal oče dveh zakonskih otrok, za katere je pravil, da jih »ne more prepustiti življenju navadnega delavca ali ničvrednega postopača že iz stališča, ker [je] državni uslužbenec in če bi se pustil v takšno mizerno stanje glede obleke, obutve kakor tudi hrane, bi izgubil kot vršilec dolžnosti starejšina oddelka F. K. popolnoma avtoriteto in ugled pri narodu kakor pri nadrejenih oblasteh«. ⁶³ Sodišče je kljub temu sklenilo, da mu pri 1733 din mesečne plače

očetovstva – najrajši tačas, kadar dvomi o svoji izključni krivdi – ga ne prisili k izpolnjevanju nobena sodba.« – Milčinski, Prvi avstrijski shod.

58 SI ZAL CER 3, t. e. 31, S 8/36 (K. G. in L.), Zglasi se Š. L., 30. 11. 1938.

59 SI ZAL CER 3, t. e. 31, S 8/36 (K. G. in L.).

60 Dolenc opiše problem tovrstnih rubežev na Koroškem: »Pred kakšnimi štirimi leti se je obrnila koroška trgovska in obrtniška zbornica na pristojno centralno oblast, naj se vendar potem državnega zakona utesni eksekucijska pravica glede preživninskih terjatev nezakonskih otrok. Peticija je izvajala, da je nastala na Koroškem, kjer je silno veliko nezakonskih otrok, pravcata kalamiteta vsled tega ker se delavstvo radi rubežni mezde neprenehoma seli.« – Dolenc, O pravadah, 226.

61 SI ZAL CER 4, t. e. 61, P 10/23 (J. Š.), Razpravni zapisnik, 20. 6. 1923.

62 Prav tam.

63 SI ZAL CER 4, t. e. 61, P 10/23 (J. Š.), Okrajnemu sodišču, 18. 8. 1929.

lahko odtrga 70 din preživnine. Ko je bil nezakonski otrok star štirinajst let, je nato F. zahteval prekinitev plačevanja preživnine, vendar neuspešno, saj je Alojzija premeteno ugovarjala, da je otroka vpisala v šolo za mehanike. Šolanje se očitno ni izteklo po načrtih, saj je bil leta 1929 tedaj že 16-letni Ivan še vedno brez službe, leta 1940 je potem dobil delo pri vojaških utrjevalnih delih. Tedaj je Ivana sama privolila v prekinitev plačevanja preživnine.⁶⁴ Podobno se je pripetilo tudi v primeru leta 1932 rojenega Jerneja L.. Nezakonski oče Ivan R., 25-letni pekovski pomočnik z mesečno plačo 600 din, je po pogajanjih pristal na plačevanje 100 din preživnine, vendar se dogovora ni držal, zato so sledile izterjave. Nezakonska mati je vmes zaradi višjih življenjskih stroškov zahtevala tudi višjo preživnino. Konec tridesetih let je nezakonski oče odšel v Nemčijo in preživnine ni bilo mogoče več izterjati, toda leta 1943 se je vrnil v Ljubljano, takrat je imel tudi že petletnega zakonskega otroka. Na preživnino ni pristal, je pa nezakonski materi predlagal, da njemu prepusti otroka, za katerega bi v Ljubljani z ženo lepo skrbela. Nezakonska mati na to ni pristala, zato je odtlej ponovno plačeval preživnino.⁶⁵

Zaradi sitnosti, ki so jih imele nezakonske matere, varuhi, pa tudi nezakonski očetje zaradi nerednega plačevanja preživnine, sta v vsaj sedmih primerih prej ali slej obe strani sporazumno sklenili enkratno in dokončno odpravnino v višji vrednosti, po kateri naj bi bili očetje odvezani plačevanja alimentov. Za enkratno poravnano so se odločili predvsem posestniki ali njihovi sinovi, izplačali so različno visoke vrednosti.⁶⁶ Matija H., posestnikov brat, je denimo leta 1920 izplačal 2500 K za otroka »enkrat za vselej«, tako da ni imela »nezakonska mati od njega ničesar več zahtevati«. ⁶⁷ 25-letni Maks S. je 31-letni Marjeti S. za nezakonsko hčerko takoj po rojstvu leta 1923 za vselej izplačal 12.500 din. Izplačilo vsote mu najverjetneje ni predstavljalo posebnih težav, saj je posedoval hišo, gostilno, trgovino in zemljišče.⁶⁸ Matere ali varuhi so potem občasno oblasti prosili, da so lahko del izplačane vsote (če je bil znesek visok in samo obresti) porabili za otrokove sprotne stroške, sploh ko je začel obiskovati šolo. V večini pregledanih primerov so nekaj premoženja na hranilni knjižici tako obravnavani otroci imeli še pri nastopu polnoletnosti, ko so preostali znesek lahko dvignili tudi sami. Če še enkrat povzamemo, je od 47 sodno pozvanih očetov dobra tretjina (šestnajst) redno plačevala alimente oziroma so se zmenili za poravnavo, petnajst pozvanih očetov – spet ena tretjina – je plačevalo neredno, sedem jih ni plačevalo preživnine, pri preostalih pa zaradi skupih virov doslednosti plačevanja nismo mogli določiti. Deleži so torej primerljivi s podatki, ki jih je za leti 1904 in 1912 izbral Wulff za Berlin (Nemčija je imela namreč podobna določila glede plačevanja alimentacije kot habsburška monarhija): 37 % nezakonskih otrok v Berlinu je dobivalo preživnino redno, 31 % neredno, 32 % pa nikoli.⁶⁹

64 SI ZAL CER 4, t. e. 61, P 10/23 (J. Š.).

65 SI ZAL CER 3, t. e. 31, P 20/32 (J. L.).

66 Če verjamemo *Slovenskemu pravniku*, so bile lahko poravnave, sklenjene samo z materjo, za nezakonske očete sicer tvegana poteza, v kolikor jih ni sklenil varuh in »sodnija potrdila«. Varuhi bi v prihodnosti lahko trdili, da matere dogovora niso sklenile v njihovem imenu in bi ponovno zahtevale preživnino. – Dolenc, O pravih.

67 SI ZAL CER 4, t. e. 59 (A. M.), Zapisnik o poravnavi, 20. 8. 1820, 2.

68 SI ZAL CER 4, t. e. 61, P 24/23 (A. T.).

69 Buske, *Fräulein Mutter*.

Zaključek

Pregledani viri ne popisujejo enoznačne zgodbe o usodi nezakonskih mater in otrok. Če sicer določeno mero previdnosti predpostavljamo, da je večina tovrstnih primerov vendarle prišla pred sodišče, potem lahko tudi zaključimo, da so se oblasti v obravnavnem obdobju, med letoma 1899 in 1947, trudile, da bi očetje izpolnjevali svoje dolžnosti v odnosu do otrok. V vzorcu med primeri, ki so se nadaljevali s tožbo, nismo zasledili niti enega izida v škodo otroka. Večji naporji s strani oblasti so razvidni po prvih obravnavanih letih, potem po prvi svetovni vojni in potem po drugi svetovni vojni, ko se je spremenila tudi zakonodaja ter so po očetu dedovali tudi nezakonski otroci. V »stoletju otroka« so se državne oblasti, pa tudi splošna javnost, tudi zaradi postopnega nižanja rodnosti in še vedno visoke smrtnosti, sploh med nezakonskimi otroki, ter spremenjenih nazorov zavzele za zaščito svojega biološkega kapitala.

Največ neuspešnih poskusov izterjanja alimentov so oblasti beležile v času obeh vojn ter v primerih, ko so se očetje izselili iz domačega kraja ali celo v tujino ali niso imeli vidnega premoženja. Ravnanja samih nezakonskih očetov so se izkazala za izjemno različna. Visok delež očetov se je res izmikal svojim dolžnostim. A stereotip popolnoma odsotnega, neodgovornega in sovražnega očeta, ki ga je med drugim v obravnavnem obdobju risal tudi javni diskurz, kljub temu demantirajo dokaj številni primeri posameznikov, ki so vendarle brez oporekanja skrbeli za svoje otroke. V resnici v presenetljivo visokem deležu (24 %) ni šlo za od staršev zapuščene otroke, ampak do poroke ni (takoj) prišlo iz drugih (začasnih) razlogov. Vpletene nezakonske matere prav tako ne gre enačiti s stereotipno podobo nevedne, naivne, pasivne in izkoriščene žrtve. Čeprav se je izterjanje alimentov od očetov, ki niso hoteli plačevati, izkazalo za težavno, številne matere niso popuščale in so z vrsto pravnih in družbenih pritiskov dosegle, da so očetje (čeprav neredno) izpolnjevali svoje dolžnosti. Več možnosti za uspeh so po predvidevanjih imele pri posameznikih, ki so delali v državnih službah. A morda je predstavljena slika zaradi izjemnosti obravnavanih virov tako ali drugače popačena. Verodostojnejšo oceno o problematiki bi dosegli z analizo širšega vzorca v daljšem časovnem razponu in na različnih lokacijah, s čimer dopolnili to pomembno poglavje naše preteklosti. Morda bi bilo v skrbstvenih spisih iz večjih mest – kjer je bila mreža medsebojne podpore manj trdna, dekleta, sploh v skrbstvenih poklicih, pa so bila bolj prepuščena sama sebi – več razpletov v škodo nezakonskih otrok in mater.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI ZAL LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
 - SI ZAL CER/003 – Okrajno sodišče Cerknica.
 - SI ZAL CER/004 – Okrajno sodišče Lož.
 - SI ZAL CER/005 – Okrajno sodišče Rakek.

Literatura

- Buske, Sybille. 1900–1970. Göttingen: Wallstein Verlag, 2004.
- Cergol Paradiž, Ana. V oteti deci je zaloga za našo močno in silno državo – skrb za zaščito otrok v prvi Jugoslaviji. Aida Škoro Babič idr. (ur.). *Zgodovina otroštva*, 266–77. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012.
- Cvirn, Janez. Najdenišnice - nagrada za lahkomišelnost in nemoralnost: o ukinjanju najdenišnice v Ljubljani v šestdesetih letih 19. stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, št. 2 (2012): 7–44.
- Čeč, Dragica. Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve?: spreminjanje podobe detomora v 18. in začetku 19. stoletja. *Acta Histriae* 15, št. 2 (2007): 415–40.
- Drnovšek, Jaša. Če bi vsi vstali, bi bil polhn Rancerebar otruk! Primer Filomene Permoser, izvaljalke splavov. *Zgodovina za vse* 29, št. 1 (2022): 81–100.
- Leskošek, Vesna. *Zvrnjena tradicija*. Ljubljana: Založba /*cf., 2002.
- McEwen, Britta. Outsider Bodies, Everyday Lives: Single Mothers and Their Children in Red Vienna. *Austrian History Yearbook* 54 (2023): 177–91.
- McEwen, Britta. Shame, Sympathy, and the Single Mother in Vienna, 1880–1930. *Journal of Women's History* 35, št. 1 (2023): 100–20.
- Mitterauer, Michael. *Ledige Mütter: zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa*. München: Beck, 1983.
- Šelih, Alenka. Ženske, kazensko pravo in kriminaliteta: storilke kaznivega dejanja detomora in umora v spisih Deželnega sodišča v Ljubljani (1899–1910). V: Marta Verginella (ur.). *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, 213–30. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Studia humanitatis, 2013.
- Verginella, Marta (ur.). *Slovenka: prvi ženski časopis (1897–1902)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018.
- Vermeesch, Griet. The legal agency of single mothers: Lawsuits over illegitimate children and the uses of legal aid to the poor in the Dutch town of Leiden (1750–1810). *Journal of Social History* 50, št. 3 (2016): 51–73.
- Žnidaršič-Žagar, Sabina. Nezakonske matere: objektivno gledano je lahko tudi malo veliko. *Delta: revija za ženske študije in feministično teorijo* 3, št. 1-2 (1997): 57–63.
- Žnidaršič-Žagar, Sabina. *Ženski so pa vzrasle svetlejšje dolžnosti nego kuhati in prati: podoba in pojavnost žensk na Slovenskem: Slovenke, od sredine 19. stoletja do 2. svetovne vojne*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2013.

Spletni viri

- *Družinsko drevo* – *Družinsko drevo M.* – MyHeritage. <https://www.myheritage.si/site-family-tree-235576521/dru%C5%BEinsko-drevo-mr%C5%A1ek>. Pridobljeno 18. 1. 2024.

- Krstna knjiga/Taufbuch, 1897–1920, Stari trg pri Ložu, Nadškofijski arhiv Ljubljana. *Matricula Online*. <https://data.matricula-online.eu/en/slovenia/ljubljana/stari-trg-pri-lozu/04399/?pg=1>. Pridobljeno 18. 1. 2024.

Tiskani viri

.....

- Dolenc, Metod. O pravih z nezakonskimi roditelji. *Slovenski pravnik* 29, št. 8 (1923): 225–37.
- Milčinski, Fran. Praktična vzgojna skrb brez vzgojnoskrbnega zakona. *Pedagoški letopis* 11 (1911): 70–96.
- Milčinski, Fran. Prvi avstrijski shod za otroško varstvo. *Pedagoški letopis*, 8 (1908): 60–73.
- Nadlišek-Bartol, Marica. O detomorih. *Slovenka* 5, št. 8 (1901): 218–20.